

Fehér Viktor

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 fehvik@gmail.com

RÓZSA SÁNDOR ALAKJA A XXI. SZÁZADI ÉSZAK-BÁNSÁGI PARASZTSÁG KÖRÉBEN A RÓZSA SÁNDOR-FILMEK ÉS A KÉT MÓRICZ-REGÉNY HATÁSÁNAK TÜKRÉBEN

*The Figure of Sándor Rózsa among the “Peasantry” of 21st-century
 North Bánság District, against the Background of the Influence of Films
 on Sándor Rózsa and Two Novels by Zsigmond Móricz*

*Lik Šandora Rože u krugu seljaštva iz severnog Banata u 21. veku
 (Iz perspektive uticaja filmova o Šandoru Roži i dva romana
 Žigmonda Morica o njemu)*

A dolgozat témája *Rózsa Sándor alakja a XXI. századi észak-bánsági parasztság körében* a Rózsa Sándor-filmek és a két Móricz-regény hatásának tükrében. A kutatás az adatközlőkkel folytatott beszélgetések során begyűjtött információkra épül. A „betyárkirály” alakjáról és tetteiről a szájhagyományban, a népdalokban, a hiedelmekben és a fennmaradt mondákban, anekdotákban megőrzött hagyományt különösen fontos összevetni az eddigi tudományos kutatásokkal, az irodalmi és a filmes feldolgozásokkal, hiszen a XXI. századi parasztság kultúrája teljesen átalakult, és értékrendjükre befolyásoló erővel hatottak a környezeti hatások is. Azt is mondhatnánk, „Rózsa Sándor sē az mán aki vót...” Figyelemre méltóak az eltérések a téma kapcsán egy településen belül is a korosztályok között.

A paraszti kultúra tömegkultúra által ért tudati változásait vizsgálok. Kutatási területem három észak-bánsági település, Egyházaskér, Feketető és Kanizsamonostor. A munka négy részből áll. Fejezetenként tárgyalom a Rózsa Sándor-képet először a népi emlékezetben, majd a két Móricz Zsigmond-regényben és az 1971-es Rózsa Sándor-sorozatban, a negyedik fejezetben pedig a tárgyhoz kapcsolódó komparatív vizsgálódásaim eredményeit közlöm. Dolgozatomban összegzem a népi emlékezetet, a regények és a filmes kapcsolatokat, kitérek a hasonlóságokra, az eltérésekre, de a folklór jellegű vonatkozásokra is. Mivel a köznyelvi alapú helyesírás betűi nem elegendőek a nyelvjárási hangok jelölésére, adatközlőim dolgozatomban idézett válaszait, történeteit a magyar egyez-

ményes hangjelölés írásrendszerének segítségével kívánom hitelesen idézni a néprajzi kutatásoknál alkalmazott néprajzi szöveglejegyzés szintjén, különös tekintettel a köznyelvtől eltérő fonológiai jelenségek jelölésére.

Kulcsszavak: Rózsa Sándor, néprajz és film, néprajz és irodalom, népi emlékezet

RÓZSA SÁNDOR ALAKJA ÉS ÉLETE A NÉPI KULTÚRÁBAN

A munka kialakítása során felmerült a kérdés, hogy a paraszti emlékezet meddig volt képes a népi elbeszélésekben visszafelé követni a történelem eseményeit. Nagyszámú kutatás jelent meg a múltban az emberi emlékezet-határról, arról, meddig ér el a nép, egy-egy ember emlékezete. A kutatási eredmények összefoglalását Györffy György végezte el és publikálta, majd Jung Károly idézi egyik összefoglaló tanulmányában: „emlékezethatárunk nem hosszabb hetven–nyolcvan évnél” (JUNG 2007: 59). Jung a téma kapcsán tanulmányában Györffy kijelentésének bizonyítására a magyar forradalom és szabadságharc századik évfordulójára tervezett kiterjedt kutatást említi, melynek az volt a célja, hogy megörökítse mindazt, ami száz évvel azelőtről a nagy események és személyiségek kapcsán a nép emlékezetében fennmaradt. Az országos népköltészeti gyűjtés nem hozott túl nagy sikereket, sajnos az „1848-as népköltési gyűjtemény” sohasem készült el. Jung kijelenti, hogy a „népköltészet történeti vallomása megbízhatatlan, adatközlői emlékezetre hagyatkozni nem lehet, a szájhagyomány ugyanis, írott források hiányában, fölöttébb laza. A népköltészet egészen más minőségei azok, amelyek miatt ismernünk és becsülnünk kell” (JUNG 2007: 59).

E munka különösen nagy figyelmet fordít a fenti kijelentésre, hiszen a Rózsa Sándor életét és tetteit vizsgáló korábbi kutatásokban megmutatkozott¹, hogy a Csóka községhez tartozó falvakban – így Egyházaskéren, Feketetón és Kanizsamonostoron is – a betyár alakját ismerik², akárcsak a mai adatközlői emlékezetben, viszont a napjainkban vizsgált településeken Rózsa Sándor személyisége kapcsán és életének idejének meghatározása során igen nagy eltérések mutatkoznak, melyet a nyolcvanas években játszott

¹ Ferenci Imre. *Rózsa Sándor és társai*. Jugoszláviai magyar néphagyományok. *Somogyi-könyvtári műhely*. 74/3. 13. évfolyam. 3. szám. 309–320. 1974. Szeged

² Recskó Szabolcs a *Betyárvilág a délvídeken* című 2009-ben közölt tanulmányában arról ír, hogy Rózsa Sándorhoz a Délvídeken csupán a következő földrajzi nevek köthetők: Szabadka, Ludas, Bácsstopolya, Zentagunaras, Moravica, Bogojevó, Bajsa, Pacsér, Feketics, Martonos, Mohol, Horgos, Telecska, Ada, Zombor, Zenta, Kanizsa, Ürményháza, Hétegy, s az említett települések közelében ez idő szerint viruló tanyavilág” (RECSKÓ 2009). Az észak-bánáti területek településeiről, így Egyházaskérről, Feketetőről és Kanizsamonostorról sem tesz említést.

tévéfilmsorozatnak is betudhatunk, vagyis a tömegkultúrának a paraszti kultúrára hatott tudati változásaira. A film által felelevenítették legendáját, s az így kialakult habarcsból alapozta meg a fiatalabb nemzedék a betyáros világot, a 19. századi alföldi múltat.

Dolgozatomnak ebben a fejezetében az 1974-ben megjelent Péter László, Felföldi László és mások szerkesztette *Somogyi-könyvtári műhely* 74/3. című gyűjteményes kötetből Ferenczi Imre *Rózsa Sándor és társai*. Jugoszláviai magyar néphagyományok elnevezésű tanulmányát vetem össze ma élő egyházaskéri, feketetői és kanizsamonostori adatközlők elbeszéléseivel Rózsa Sándorról.

Rózsa Sándor alakja és tettei a mai és az 1974-es egyházaskéri emlékezetben

1974-ben Ferenczi Imre három egyházaskéri adatközlőt³ szólaltatott meg tanulmányában. Az alábbiakban ebből a munkájából idézek néhány részletet, melyeknek tartalmában jelentős egyezés mutatható ki a 2014-es népi emlékezettel:

1. „Az én apám Rúzsa József. Valami rokona löhetött Rúzsa Sándornak. Gyüttek ide (Rózsa Sándorék) Verbicának, éccaka. Gyüttek ide nagyanyámhó. Aszonták, hogy főzzön nekik. Fákon vótak a tyúkok éccakára. Lészötte, és köllött nekik főzni. Bántani nem bántottak sënki szögény embört. A gazdákat fircangolták (sarcolták). Azoktú ëvötték, ha vót valami szép jószág” (FERENCZI 1974: 318).

Az első elbeszélés Rózsa Antal szájából való. Ehhez hasonló rokoni szálról számol be Rózsa Mihály is a téma kapcsán (dolgozatomban nem idéztem). Különösen érdekes, hogy a híres betyár alakját mindinkább igyekezett a falu népe, több adatközlő is (Rózsa Antal és Mihály) sajátjának tekinteni. Hiteles anyakönyvek és egyéb dokumentumok hiányában az állítások hitelessége továbbra is bizonytalan. Ám valójában nem is az adatközlői emlékezet autentikusságára hívnám itt fel a figyelmet, hanem arra, hogy negyven évvel a Ferenczi-tanulmány megjelenése után Egyházaskéren még mindig akadnak adatközlők, akiknek Rózsa Sándor-történeteinek szintén a rokoni szálak érzékeltetésén alapulnak meggyőzően hiteles évszámokkal, érvekkel

³ Rózsa Antal (68 éves. Hosszabb ideig juhász volt), Rózsa Mihály (83 éves), Buró Istvánné Kiss Erzsébet (75 éves). 1973 februárjában Jugoszláviában végzett néprajzi-folklorisztikai gyűjtést az észak-bánáti területen Feketető, Csóka, Hódegyháza, Keresztúr, Padé, Rábé, Szaján és Egyházaskér szülőiteitől. „Idős paraszt- és pástoremberektől hallottam az alábbi történeteket” – írja tanulmánya bevezető részében. Uo.

alátámasztva: „*Valamikó a zöreg Rúzsza János az beszét rulla. Aszonta, hogy valamije onokatesvérjinek a fija vót a zöreg János bácsinak. Az mesét sokaf’* (NAGY JÓZSEF). Am ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a Rózsa Sándor-kérdésről, teljes terjedelmében kell idéznem korunkbeli egyházaskéri adatközlőm, Kószó Ferenc mondatait, akinek elődei anyai ágon ha nem is rokonságban, de közeli kapcsolatban álltak az alföldi betyárkirállyal.

„*Nem meséje, közvetle. Dédöreganyám Vajda Roza vót, csak nem a Sándónak vót a felesége, hanem a, na izének a Samunak, Török Samunak. De a Sándor mög a Bandi, Vajda Bandi mög a Török Samu, ezek hároma, ezek pertu kolégák vótak. Osztán úgy vót ez, hogy a zöreg, a Török Samunak a tanyáján vót ott kint a Hortobágnak vót ott, van ott egy ojan nádasféle, oszt a közepin van bent egy sziget, oszt ott vót bent a szigeten a tanyájuk a zöreg Töröknek.*

Öregapám meséte, mē öregapám lött asztán (feleségül vette Vajda Rozáliát, miután elvitték a perzekútorok Török Samut, az első férjet. A szerző megjegyzése). *Sándorrú annyit tudnak űk, hogy űk együtt kolégáskottak tudod, oszt a Bandi vót a legöregebb kösztük. Ez a dédöreganyámnak a testvérje, a Vajda Bandi. Öreganyám az jó tizennyóc évvē fiatalab vót a bátyátú. Makón éltek, onnan kerűtek ide. A dédöreganyámék onnan származik, a Vajda család. Ott vót nekik hat hold főggyük, a Tiszára mönt lē, kertészettē foglalkosztak, mög egy házuk Makó alatt. Oszt akkó ezök összejártak hároman. Há majd a Samunak, hát ugyē öreganyám az ijen, Torontál vármegyének vót a szépségkirájnőjje, Vajda Roza. Kapott is ű több érmet mög mit tudom én mijen fülbevalókat. Öregapámma úgy gyűttek össze, hogy öregapámnak a [dédnagyapa. A szerző megjegyzése] szűleji belefullattak a Tiszába. Nyócévessen öregapám ott maratt maga, oszt akkó ez a Samu a zöreg mög a dédöreganyámnak a férje mög a zapja annak, a zöreg Samu, a tanyán vót rengeteg jószág mög mindön oszt ēvitté dédöregapámat oda ki oszt ott nevēte. Kószó Jánost. Öregapám [dédnagyapa. A szerző megjegyzése] ott főnyött, olyan huszonkét éves vót, mikó Sándort ēvitték. A zöreg Török aszonta neki, hogy hát nincs, az a zégy fia vót neki, a Samu, hogy »mé nem vöszöd ē a mönyemet a két gyerökkē, nevelitök, itt a tanya, itt a jószág«, akkó a zöreg mama mökhalt mán, a zöregnek a izéje, a felesége. »Asztán a tē családod, a közös családot is nevelitök, itt lösz a tietök mindön.« Nem vót kire, hogy haggya a zöreg. De hát ám nem úgy sűt ki, mē mikó ēvitték Sándort, akkó asztán má jobban főfödöszték, jobban bemöntek oda, oszt akkó hurcókottak, amit csak tanátak. A csendörök ēvitték mindönt, alig hattak ott jószágot, mindönt, akkó a zöreg bele is halt a bánatba. Majd akkó hólészték öreganyámat a Bandi, a bátyta végött, hogy ez az egy húga vót, öreganyám neki, hogy mi a fene, hogy etött valamit, gyugott ē. »Hova tötte a zarant Sándor, hun ásták-ē, tē tudod!« [csendörök vallatásai. A szerző megjegyzése] öreganyámat zaklatták, mög dédöregapámat is. Hát valamennyit ēhagyott neki a Bandi, nem oja sokat, va-*

lamennyit, egy oja köcsögbe, vagy mit tudom én, ije ékszeröket vagy ijesmit, vót azt űk elásták lënt a Tisza partyán vót neki egy, vót ottan valamije fűszfa, oszt az alá ásta ē, oszt öreganyámnak aszt mögmutatta oszt aszonta, hogy »ehhő nē próbáj nyúni, majd csak hotyha tejjesse lētisztul a levegő, me úgyis ēviszik tülled, ha eladod valahu röktő bejelöntenek« aszongya, »oszt ēviszik tülled.« Ugyē űk amit összeszöttek, így nagyobb részit, űk hároman, ahogy én hallottam öregapámtú, aszt űk má úgy ēröndöszték értöd, hogy útközbe má ēgyugdosták a mi a fenét. Nem oja nagyo égszert, nem nagyo möntek űk értöd ijesmire, hanem mi a fene, jobba ije lovak mög ökröket, csikót ijesmiket. Tuod, hogy csináták? Énnököm ēmeséte öregapám, úgy csináták, hogy a Sándorra oja izék vótak, hogy űk bekötötték a mongyuk behajtották a izét, a jószágot ēgyikhő, hogy az hajcsa ē a vásárba lekközeelebb, mindig vásár előtt. Hajcsa ē a vásárba, űk ott hatták a másiknak a pészit, hogy »tē mögvöszöd attú!« Akkó az mögvötte attú osz hazahajtotta, úgyhogy tejjese más vót, nem űk gazdákottak vele, mög a zű bandája, így ēgyik tanyára, másik tanyára, ahun űk mögbiztak a zembörökbe oszt ijen szögényebeknek beadogatták, becsapták [értsd beteretlék. A szerző megjegyzése], röggere főket, akkó vót bent ēgy ló a zudvarba. Vót ünékik a tanyán ott jószág, Sándornak mög nem köllött, hát ű bētyár vót, a legnagyobb, ű vezette a bandát, emezöknek mög vót a Török tanyán. Vót ott vágó, rengeteg jószág vót amúgy is otta, fehérmarha mög csikó. Hát jó van a szöbkek közű biztos választottak űk maguknak, de asztat nem is atták ki alulluk a lábuk alú, vagy a fenekük alú. Oszt a pandúrokka mindig izébe vótak, kibasztak velük, értöd, mög ēverték űket, hotyha valahu összetanákosztak velük, becsalták valamibe, csaliba, oszt akkó ott jó ēpunyéták űket. Azé szerette űket a szögé nép, me ünékik adakosztak. Na ölég az hozzá, hogy ott elatták aszt a hat hold földet mög a tanyát is valaki mögvötte tüllük ott kint, oszt ágyüttek nyócvanyócba ide a Török tanyára, mög má akkó vót neki öt csalággya. Mikó ēmöntek dédöreganyámék onna ide a tanyára, akkó mökszünt a nyomuk, mē nem monták sēnkinek, hogy lēléptek. Hát asztán húszra szétszakatt a izé oszt nem hólészték, de húszig még keresték āra űket, hogy hu lehetnek űk, de lēléptek, oszt elēvút a dolog, utánnacsaptak, oszt nem gyüttek utánnuk. Mög má akkó vót neki öt csalággya. Azok má Kószók vótak akkó. Amaz a kettő aki gyütt, az Török. Akkó mögēggyesztek öregapámmā, hogy a Török vago az a izére szál, a Török ágra, Annus nénire mög Pali bácsi-ra. Tizennyócba mökhalt dédöreganyám, Vajda Roza.

Járt ide [értsd Egyházaskérre], me a Bödő házba vót nekik, vót valami nagybáttya vagy kije a Rózsa Sándornak. Nem Rúzsza, hanem Rózsák laktak itt. Onokanagybáttya vót itt vagy ijes valami, oszt járt ēre” (KÓSZÓ FERENC).

Kószó Ferenc elbeszéléséből megismerhettük a Rózsa Sándor-történet egy teljesen új oldalát, amely egy családfakutatásra épül, és hitelessége ko-

rábbi beszélgetésekre (Kószó Ferenc és nagyapja között), visszaemlékezésekre támaszkodik. Annyi bizonyos, hogy a Török-tanya még létezik településünk határában.

Mihók István, a legidősebb egyházaskéri adatközlő szintén utal arra a gondolatmenetre, amelyre negyven évvel korábban is kitértek az adatközlők. Szerinte sem valószínűtlen, hogy a környékbeli településeken élő Rózsák és Rúzsák nem csak névrokonai a betyárnak: „*Cěrnabarán vót Rúzsza Sándor nevű is, mög vót Rúzsza Gyura is, azok gondolhatik, hogy rokonságba átak avvā.*” Barna Ilona szintén visszaemlékezett a Rózsa Sándorról hallott történetekre, melyek közül ugyancsak idevágó az, hogy elmondása szerint a betyár többször is megfordult Egyházaskéren, hiszen útja a településen át vezetett a „debejácsi” vásárra, ahol értékesítette az eltulajdonított jószágokat.

2. „Vót itt egy kilenclukú híd, ahogy mögyünk Mokrinymba. Ott éccő mög akarták fogni Rúzsza Sándort. Mikó beszorétották a hidra, akkó beugratott a Haranga (Aranka) folyóba. Kijátotta a pandúroknak: »*Gyertők utánnam!*« emenekút Rúzsza Sándor” (FERENCZI 1974: 319).

Településen belül ma már senki sem, Mihók István (86 éves) sem emlékezett erre az esetre. Nagy József (84 éves) pedig hallott róla, de mély meggyőződéssel állította, hogy „*nem ērű a kilenclukú hídrú ugratott lē. Magyarországirú, onna föntrű. Ára jobban garázdákodott*” (NAGY JÓZSEF). Ferenczi harmadik egyházaskéri adatközlőjének információja jelen kutatás szempontjából nem meghatározó, hiszen tőle a néprajzkutató betyárdalokat gyűjtött, azokat pedig ma már senki sem ismeri vidékünkön.⁴

Rózsa Sándor alakja és tettei a mai és az 1974-es feketetői és kanizsamonostori népi emlékezetben

A feketetői és a kanizsamonostori elbeszélők még tisztábban emlékeznek a betyár tetteire. Az alábbiakban felsorolom az 1974-es Ferenczi-féle gyűjtés azon adatait, amelyek mai ismeretét az adatközlők többsége alá tudja támasztani napjainkban is. Az akkori megkérdezettek Sziveri József (73 éves) és Zubreczki István (75 éves).

⁴ Amikor az adatközlőket Rózsa Sándorról szóló népdalokról és balladákról faggattam, nemleges válasszal szolgáltak, vagy a Rózsa Sándor tévéfilmsorozatból ismert dalt kezdték énekelni, melyet mai zenekaraink is előszeretettel játszanak eltérő dallammal, olykor eltérő szövegrészekkel is.

Lásd bővebben a *Rózsa Sándor alakja és élete a Szinetár Miklós rendezte, Móricz Zsigmond regénye alapján a Rózsa Sándor című tévéfilmsorozatban* című fejezetben.

1. „Rúzsa Sándort nyomosták. A lovára fordítva tette rá a patkót, hogy a sarkok elő vótak. Möntek utána, keresték Rúzsa Sándort. Mán közel jártak hozzá nagyon. Kinn dógosztak az embörök a földön, azoktú kérdöszték a pandúrok:

»– Nem látták erre Rúzsa Sándort?«

Azok mög monták, hogy milyen tájt mönt ebbe mög ebbe az irányba. Aztán emöntek a pandúrok. Égy kis idő múva lészáltak a lórú nézni a nyomokat. Hát möglátták. A patkó aszt mutatta, hogy arra möt, amerú gyüttek. Héjába nyomosták. A pandúrok visszamöntek, Rúzsa Sándorék mög ehalattak” (FERENCZI 1974: 319).

2. „Van itt ez a kilenclukú híd. Itt van mingyán, erre Románija felé, a Harangán (Arankán) körösztü. Ott mögszorétották Rúzsa Sándort, úgy, hogy elül-hátul ellenfellel tele. És a híd közepén ugratott a Harangába, a karzaton körösztü. És akkó is elmeneküt” (FERENCZI 1974: 319).

3. „Hát itten, van itten nálunk az a part. Buzsáknak híják itt mingyán Knyezsovác felé esik az a rész. Vót ott égy csárda. Ez a betyárok csárdája vót. Legjobban abba az üdőbe, mikó Rúzsa Sándor uralkodott. De abba az üdőbe itt lénn, az a rét, az az ajj csupa nádas vót. Nem szántófüd vót. De a maji napon mindön fő van szántva. Hát Rúzsa Sándornak itten nagyon jó barlangja vót, ebbe a nádasba. És itten valamennyi évekig uralkodott. És innen a csárdátú mög vót néki csináva alagút. Legalábbí égy olya ét kilométer hosszújan. Az égyik partódaltú át a másik partódalig. Vót rá eset sokszor, hogy beszorétották a csárdába. Mikó bemöntek a pandúrok séhun sé tanáták, mer az alagút ünéki kivezető vót” (FERENCZI 1974: 319).

Számunkra a második adatközlő válasza azért is fontos lehet, mert a mai egyházaskéri elbeszélésekben már nem ismerik, vagy teljesen más-képpen ismerik az esetet, viszont a másik két településen (Feketetón és Kanizsamonostoron) ismerik és a magukénak is tekintik, hiszen a két falu távolsága a fentebb már megnevezett hídtól alig több mint két kilométer, míg Egyházaskér jóval távolabb fekszik.

A harmadik válasz, mely szintén a második adatközlőtől származik, éppen azért lehet érdekes, mert a hallott történeteket, hogy igazán magukévá tegyék, átillesztik településükre és közvetlen környezetükbe az adatközlők. Bizonyításképpen idézem Barna Károly tősgyökeres kanizsamonostori lakos mai elképzeléseit Rózsa Sándorról.

„Nagyanyájékná ott vótak így idősebb embörök oszt néha így fő, így főgyütt szóba a betyárvilág és ezt tudom, hogy egyenes ági lészármazottya vót ennek a zöreg Rúzsa Sándornak, akinek a tanyájának a helye még mindig mögvan. Esetleg kiállunk ide majd asztán a kerbe és akkor möglátod. Nem nagyon lehet kimönni, nem vagyok biztos benne, hogy, de érdemös lönné égy pár képet

csináni, de négy-öt jegyenye még ott áll mindig, hogy az messze eláccott a tanya is, mög mosmá a tanya nem láccik, csak a tanyának a hejje. Most, hogy ez mijen rokonságba, de valahol még akkó hallottam is, hogy mijen rokonságba vótak a hírös betyárra. Égondókosztam, hogy van ennek logikája zegészbe, me hát ez a terület is valamikó a szegedi pusztákhoz tartozott szinte egész lē Beckserekig. Hogy ez mind ojan ēhagyatott, hogy tanyavilág vót.

Az én hallombú, aszt mög Zrēnjanin környékirű, ārú a zaradaci pusztákon amit ēlopott ēre hoszta. Állítólag amikó lēugratott a kilenclukú hídrú akkó hajtották a tinókat vagy a zōkrōket, vagy amit aszt, a valkányi pusztá átak mög, mē a Veszélka mög a Bandi tesvér azok ott marattak, ű mög hát ēre ēgyűtt, mē szinte, há most, hogy az igasság mi ez, hogy szinte a tanyáko sok hejō vót neki szeretōje, de hát az normális is vót akkó. És akkó az akkori magyar csendōrség itt Homokrēvön, Mokrinba álomásozott, oszt akkó itt próbáták egērfogóba csalni a kilenclukú hídná, me űneki ēre köllött ēmōnni Valkányra. Na most, hogy ű mēre járt, hun járt. Hát ott a hídná a monda szerint beleugratott a Harangába, oszt a nádba, sásba ētűnt. Hát most, hogy a cifra szűrit nem hagyta-ē a hídon, nem tudom, de az ēgy tény vót, amit montam. Mondom én, annak idejin a zōreg Gál Jani bácsi meséte. Űk is eszt hallombú hallották, hogy Sándornak soha paripák, mindig kanca lova vót, mē aszt mondta, hogy a kanca az soha nem haggya cserbe. Mind, ahogy a fiát nem haggya soha cserbe, az űtet sē nem hagyta soha cserbe. Oszta mindig, állítólag mindig sárga kancát nyergēt átalába.⁵ Hát, hogy amit én is így hallombú hallottam, hát hogy mennyi ennek a valós, én nem tudom.

Vót itt ēgy űtszéli kocsmá. Apám is dōgozott ott. Annak vót az a kűtszerű valami, ahun űtat csinát ki a mocsárba. Ennek a kocsmának vót ēgy szép pincéje. Hallottam, hogy a pincébű vezetōtt az űt, de mink gyerōkōk még annak idején, ugyē kíváncsiságbű, me akkó még a zoktóber nyōc nem vōtte át, ēhagyatott vót, oszt akkó hát lēmászkatunk, mē na érdekōt. De ennek a mondanak a valóságát soha nem vōttem észre, azt, hogy innen lōtt vōna ēgy oja falrész ahun én így gyerōkkoromba még így direkt fō is figyētűnk rá, hogy hátha. Me a zalagűt az āra köllött vōna, hogy ki a parton lē ide a nádasba lehessōn menekűni. Hát jó van ki is lehetōtt vōna ēppen āsni, de nem gondolom, hogy ennek van ēgy valós valamije. »Emlékszō tē, mikō ēgy évbe műkōdtűnk ott a kertbe?« [Az adatközlō a felesége felē fordult.] Mondom neki, Erzsinek, hogy ide figyēj, mögvan a zalagűt bejárata. Mink mögvōttűk akkó aszt, mē ēppen az a rész, az a placc a

⁵ Párhuzama Bodó Jánosnál: „Bevonulásuk a városba látványosság volt. Tűzes lovaikon (ezekről »kellōen« gondoskodtak!) hetykén űltek a délábos rónák kék inges vitēzei. Élűkōn Rózsa Sándor lovagolt aranyásrga (ez volt a kedvenc lōszine) gyōnyōrű paripáján.” Németh Ferenc idézi *Rózsa Sándor 1848-ban Nagybecskereken* című tanulmányában (NÉMETH 1998: 601).

mienk. Sosë felejtöm ē, mikó eszt a nagy termésküvet, de nem is terméskü vót ez, hanem ojan, mikó a tégláégetőknē, mikó ott a téglák összeégnek. Na mondom Erzsinek, mögvan a lējárat. De pontosan a mi földünk itt, az az egy holdat amit mögvöttünk, az főjjobb van egy száz lépesse körülē. Hát begyüttem én is egy nagy vasé, kifeszítöttem a nagy küvet a földbű, de utána is, próbátam még ott áskáni is, de nem vót ott sēmmijen ajtó.

Ez az épület ez előtte száz évve is kocsmá vót. Ezt én tudom, boldogult édosapám mindig mesēte, hogy a hírössori [a bácskai Tornynos határában] Rúzsa Sándor kocsmába beszēgettek. Pétör bácsi az kiatta az Október nyócnak annak idején. Azza, hogy ű ott dógozott. Ez a hírössori Rúzsa Sándor kocsmá. A legényök hírössek vótak árú, hogy veszeköttek. A bálak szinte nem teltek el úgy Hírössoron, hogy valami nē történnyön. Rúzsa Sándor még mámma is a neve. Szögény boldogút édosapám is sokat monta neki: »hajja, Pétör bácsi, nem illeti ez magukat mög, ez a név!« Oszt akkó mondja a zöreg is »hát nem nagyon illet mög bennünket, tiktöket monostoriakat jobban mögilletne, me csak közelebb vótatok«.

Bár így hallombű tudom, hogy a szabadkai vásárba is sokat mögjelentek. Ezök azok a dógok, ami úgy valóba mögmaratt gyerökkorombű is a zegészbű. De igencsak, ha gyün valaki oszt érdekli, akkó ē szoktam vezetni űket ott a tanya előtt is, me valamikó Móric Zsigmond Rúzsa Sándorja ezön a tanyán is járt. Hát most, hogy járt vagy nem járt, azt a fene sē tudja” (BARNA KÁROLY).

A fejezet zárásaként meg kell említenem Bálint Sándor munkáját, aki *A szegedi nép* című kötetében összegezte és definiálta Rózsa Sándor alakját a szegedi nagytáj és a Dél-Alföld Rózsa Sándorral kapcsolatos 50-es évekbeli népi emlékezet teljes körű ismeretében: „A szegedi mondavilág legismertebb legnépszerűbb hőse Alsóváros fia, Rózsa, tájszólásban Rúzsa Sándor. Személyéhez mondanak és dalkoszorú kapcsolódik. A népmesék eleven hőse ő, aki a szegényember legkisebb fiának módjára elnyeri a maga különös mondan királyságát. Megbünteti a bűnös gazdagokat, megoltalmazza a rászorulókat” (BÁLINT 1968).

RÓZSA SÁNDOR ALAKJA ÉS ÉLETE MÓRICZ ZSIGMOND RÓZSA SÁNDOR A LOVÁT UGRATJA ÉS RÓZSA SÁNDOR ÖSSZEVONJA SZEMÖLDÖKÉT CÍMŰ REGÉNYEIBEN

„Már húsz éve készülök, hogy megírom a hírhedt alföldi rablóvezér életét, de különös módon nem találtam rá kiadót” – írja Móricz egy visszaemlékezésében 1941-ben. Ennek ellenére, mire elkészült alkotásával, ez az akadály megszűnt, hiszen megvásárolta a *Kelet Népe* című folyóiratot, ahol az *Árvácska* leközlése után hozzákezdett a trilógiára tervezett betyárregény megírásához Rózsa Sándorról. Ezzel egy időben néprajzi kutatásokba kez-

dett, 1939 nyarán öccsével és egy diákcsoporttal Tápéra és Szegedre utazott, hogy ottani parasztcsaládokat faggasson a régi betyárvilágról, és segítséget kért Bálint Sándortól, aki Rózsa Sándorra vonatkozó irodalmat és fényképeket bocsátott a regényíró rendelkezésére. Közben folyamatosan írt és meg is jelent folyóiratában 1940. július 1-jére a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* címmel az első fejezet. Ezt követően már nem tudta tartani ezt a munkatempót, betegeskedett. Majd csak a következő év februárjában folytatta a regényt, áprilisban már a kötet megjelentetésére készült.

Állandó levelezést folytatott Bálint Sándorral a regénye ügyében. Az alábbiakban idézem egyik legfontosabb levelét: „Egész decembert s januárt betegen húztam át, s azután oly rossz lett a világ sora, hogy a regényt bizony itt írtam meg, ezen a gépen. Sietni kellett, hogy a könyvnapon megjelenhessen, s nem volt időm többé utazni. Hétfőn feladtam címedre a szedésről az első részt. Nem tudom, van-e időd most sürgősen foglalkozni vele. A legnagyobb értéknek tekinteném, ha a szegedi nyelvjárás szempontjából végigkorrigálnád. Ezzel Szegednek tennél nagy szívességet, s ennek a rendkívül szép nyelvjárásnak, amelyről Vámbéry alapján azóta megállapítottam, egyelőre a magam számára, hogy honfoglalás kori török hangszínek vannak benne megörökítve. Majd ha idő és mód lesz rá, megmutatom bizonyítékaimat. A szegedi út azonban csak haladt, de el nem maradt. Ha Isten éltet, erőt, egészséget ad, még nyáron elmegyek, hosszabb időre, mert csak akkor lesz szükségem, hogy a mai életet jól ismerjem, ha majd a Rózsa második és harmadik részét írom. Az első rész a jobbágyállapotot, a második a felszabadulást, 48-at, a harmadik a szabadságban nyomorgó nép életét fogja tárgyalni.” Móricz Zsigmond felkérte a szegedi néprajzkutatót, későbbi barátját, hogy a regény párbeszédeit írja át szegedi ö-ző nyelvjárásra. Fejezetenként küldte át szövegeit Szegedre, s mindig rendszeresen érkezett is Budapestre a javított szöveg. A háború miatt olykor a postai levelezés akadozott. Ilyenkor Móricz a Bálint Sándortól korábban megküldött minták alapján dolgozott.

Móricz Zsigmond élete során igyekezett minél több terepmunkát folytatni, az egyszerű nép között sok időt tölteni, vizsgálni mindennapjaikat, megismerni gondolataikat. Tevékenységének eredményei a nyomorgó néptömegek problémáival foglalkozó nagy mennyiségű novella és regényirodalom. Olykor néprajzkutatói szakértelemmel és részletező tényközléssel mutatja be az olvasónak a népi kultúrát, a népszokást, magát a folklórjelenségeket. Az alábbiakban a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* és a *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* című alkotások folklorisztikai vonatkozásaiból halmazok fel néhány igazán fontos és visszatérő kategóriát, természetesen a teljesség igénye nélkül.

A népdal szerepe a regényben

Köztudott, hogy a magyar népi líra igen sok területet és témát ölel fel, a regényben is több dalcsoporttal találkozunk. A magyar nép megénekelte életének fontosabb eseményeit, a begyűjtött népi lírai alkotások száma igen nagy, bár vizsgálódásunkban fontosnak tartottam kitérni csupán a betyárdalokra, melyek olyan „életformához fűződnek, melyek eltértek a kötöttebb, falusi parasztságtól, mintegy idealizált példaképek voltak a társadalmon kívüli betyárok” – olvasható az Ortutay szerkesztette *Magyar folklór* című kötetben Katona Imre összegzése A magyar népi líra főbb dalcsoportjai, a pásztor- és betyárdalok alcím alatt (ORTUTAY 1979: 360).

„mikor rúzsá sándor
felül a lovára
aranyrojtos gyócsgatyája
lobog a tiszára

nézz ki rúzsám nézz ki
ablakod firhangján
most mögy erre rúzsá sándor
sütéptej paripán

arany a zablája
ezüst a kantárja
gyémántkübül van kirakva
a nyerögszörzsámja”

(MÓRICZ 2010: 36–37).

Az idézett dalt a röszkai lakosok éneklék a regény elején. A párbeszédéből kiderül, hogy egy teljesen új alkotásról van szó, melyet a nép éppen egy kivételes esemény alkalmából költött (Rózsa Sándor megjelenése Röszkén, a perzekutorok rendre utasítása). Móricz jól szemlélteti ebben a fejezetben, hogy a népdal terjesztői hogyan is reflektálnak egy-egy történésre, ám számára a népdal egy teljesen más jelentőséggel is rendelkezik regényében. Az irodalomtörténészek megállapították, hogy a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* megjelenését követően a szerzőt ért támadások (megvádolták az író, hogy meghamisította a történeti tényeket) alaptalanok, mert Móricz Zsigmond bár a történelmi múltból merítve hozta létre regényét, a műben olvasható Rózsa Sándorról születő népdallal nyíltan jelzi, hogy nem a betyárkirály periratokban feljegyzett bűneit és életét dolgozta fel regényében, hanem a

Rózsa Sándor-legendát, az alakja körül kialakult képet. Ennek a ténynek a tudatában azt is mondhatnánk, hogy a regény már magában is egy monda- és népmesecskor egyvelege. Ezért kell kitérnem a későbbiekben külön a mondai, mesei jelenségekre is. Herceg János méltatásának egy mondatát idézem 1951-ből: „Kifogásolták szerkezeti gyengeségeit, s nem látták benne, hogy olyan ez a mű, mint a méretében is hatalmas ballada, melyet népi mithoszunk és a magyar népdal-kincs fel-felcsillogó gyöngyszemei tesznek ragyogóvá” (HERCEG 1951: 537).

A népmonda és a népmese szerepe a regényben

Arra már utaltunk, hogy Móricz Zsigmond regényei egy olyan ember életét tárgyalják, aki a nép képzetében felfogatja maga körül az életet, akinek csodás, de egyben félelmet is keltő tetteiről beszél a 19. századi szegedi nép, az alföldi nagytáj lakossága. Amellett, hogy a két mű már önmagában is a betyárkirály köré épülő mondákból és „igaztörténetekből” áll, jellegzetesek a regényben olvasható más témájú mesék és rövidtörténetek. Kiemelendő szintén a regény elejéről egy jelenet, amikor a kovácsmester a bámuló népség és a perzekutor figyelmének elterelése végett egy történetet mond el Jézus találkozásáról a tápéi kovácsmesterrel (eközben tanította mőresre a háttérben Rózsa Sándor az ártatlan asszonyra támadó perzekutort):

„– Az úgy járt, mer akkó vót, mikor még a Jézus le-lenézett a földre. Szóval elkerült Tápéra is, osztán ott lelt a kereszt alatt egy kovácsműhelyt, arra ki vót írva, hogy »mestörök mestöre«. Mőgcsóvájja a fejit a Jézus, oszt bemőgy.

»– Löhet-e itt patkótatni?«

»– Löhet.«

»– De én magam akarnám a szamaramat mőgpatkóni, mer én is kovács vónék egy kicsit.«

»– Azt is löhet.«

Hát a Jézus szerényen babrált a szamarával.

»– Lássuk a tudománt« – aszongya a kovács.

Akkor a Jézus előveszi a bicskáját, oszt levágja a szamarának a lábát térdbe, behozza s beleszorítja a satuba. A kovács mőg nézi, nézi, most valami újat tanul. Nagyon nézte a dőgot. Hát mőgpatkoli takarosán a szamar lábát, még ki is pucolja, akkor ráköp, mőgnyálazza, oszt visszaragasztja mind a négyet. Egy gazda meg éppen hoz egypár lovat patkoltatni.

»– Löhet-i?«

»– Löhet« – azt mondta a kovács –, csak várjon kend, míg a legény végez.

Hát kérdi a Jézus, mit fizet?

»– Sömmit« – azt mondja a kovács.

»– Jól van« – mondja a Jézus és el.

»– No, hozza kend a lovát.«

Kiveszi a késit, s kezdi levágni a lónak a lábát. Mondja a paraszt:

»– Micsinál kend, mestör úr? Elvéرزik!«

»– Bizza ide. Münk eztet így szoktuk utóbbi üdőbe.«

Hát beviszi a ló lábát, beszorítja a satuba, mögpatkolja. Köp aztán rá egy nagyot, mögkeni, ragasztja vissza, de nem ragad. Mögijed a kovács, mondja:

»– Szaladjatok mán az után a gyerök után, hogy mit kő most csinálni.«

Visszahíjják a Jézust. Hát csak ráköp a ló lábára, s visszaragasztja. Főragasztotta neki. De mög is mondta a kovácsnak:

»– Hajja kend. De levegye a kend a siltet, hogy mestörök mestöre. Írja csak ki, hogy kovácsmestör«” (MÓRICZ 2010: 28–29).

A fenti történet már tartalmát tekintve is a tréfás mesékkel áll rokonságban, melyek általában ostoba emberekről, váratlan és furcsa eseményekről szólnak. A regényíró amellet, hogy ismét egy rendkívül fortélyos megoldást alkalmaz, a nép körében a munkatevékenységekhez, de a mindennapok időtöltéseibe is beillesztett történetmesélést, mellyel a mesélő eltereli a néptömegek figyelmét a valóság történéseiről, tanulságos is egyben, a szerző pedig ismét csak utal történelmi regényének nem éppen a történelmi tényekre fókuszáló jeleneteire.

A kisepikai prózaműfajok szerepe a regényben

A proverbiumok, a tágabb értelemben vett szóláshagyományok darabjai a rövid műfajok közé tartoznak. Jellemző rájuk, hogy kialakulásuk és használatuk egy meghatározott területhez kötött, egy bizonyos nyelvjáráshoz, népcsoporthoz, akár foglalkozáshoz. Az alábbiakban a regényből kiragadott szólások, közmondások, konvencionális kifejezések és szállóigék néhány példáját olvashatjuk.

– „Előjöttek, mint a kutyák a dögszagra” (MÓRICZ 2010: 22).

– „Ó, kend is akkó kíméli a kóbászt, mikkó elfogyott” (MÓRICZ 2010: 70).

– „Olyan sűrűen voltak a falvak, hogy a kakaskukorítás egyikből áthalott a másikba” (MÓRICZ 2010: 43).

– „Igen ám, de akinek Krisztus a barátja, nem kárhozik el” (MÓRICZ 2010: 6).

– „Olya embörrre nem löhet sömmit se kezdeni, akinek lepcsős a pofája” (MÓRICZ 2010: 19).

A párbeszédekben olvasható néhány kijelentés különös értelmezést igényel. Csokorba vettem néhányat azok közül, amelyek jelentését ma is ismerik az egyházaskéri adatközlők.

– „Mindenkinek dagadt a szíve” (MÓRICZ 2010: 36). – A regény elbeszélője használja akkor, amikor Rózsa Sándor rendet tesz a perzekutorok között. A falusi parasztok boldogok, mert végre valaki az ő oldalukon is áll, a perzekutorokkal és az elnyomó császári hatalommal szembemerészkedve. A regénynek ettől a szakaszától alakul ki az olvasóban is és persze a tévéfilm-sorozat követőjében is, majd pedig ezáltal a mai adatközlőkben, hogy a betyárkirály a szegények védelmezője, a rosszakaró, népet sanyargató urak ellensége.

– „Hüpp, be csúf” (MÓRICZ 2010: 34). – Rózsa Sándor ezzel a jelzővel illeti Veszelka Juliskát, későbbi szerelmét az első találkozáskor. Környékünkön még ma is ismert pozitív értelemben vett jelentése, a szép szinonimájaként.

– „Zsófi nénémet a kardos üzi” (MÓRICZ 2010: 30). – Értelme bizonyosan mindannyiunk számára ismert. A nép körében gyakori az előfordulása, hogy az emberi tevékenység megnevezését eredeti szóhasználat helyett a jószágtartásból, a háziállatokkal kapcsolatos szavakkal helyettesíti. A jelenetben a perzekutor az egyik falusi asszonyra támad.

– „Ne láss, ne hajj, sömmi bajod se lösz életödbe” (MÓRICZ 2010: 30). – Szülői tanács, melyet az előző jelenethez kapcsolódva mond az édesanya a fiának. Értelmezése, hogy ne kíváncsiskodj, ne leskelődj, ne ártsd magad mások dolgába, mert ha úgy tetszel, megbűnhődhetsz miatta.

– „Nagy lakodalom volt, hogy a Veszelkáék osztozkodnak” (MÓRICZ 2010: 6). – A kifejezést a vita, a veszedelem helyett használja az író. A jelenet szintén Röszkén játszódik a regény elején, amikor az elszármazott mórahalmi rokonság hazatér a jussáért, és nézeteltérésük akad a röszkői családtagokkal. Ehhez kapcsolódik a következő három kiemelt mondat is, melyek jelentéstartalma és szándéka bizonyosan visszanyúlik a boszorkányperek idejébe.

– „Nem röstelli ke, nem sül ki a szöme...” (MÓRICZ 2010: 7).

– „A görcs annyiszor húzza össze a kezedet, hánszor kihúzod a komót fiókját” (MÓRICZ 2010: 7).

– „Annyiszor tégöd a rossz, ahányat letagadsz a jussból” (MÓRICZ 2010: 7).

A népnyelv sok lehetőséget kínál arra, hogy használata során különféle szövegek, mondatok alakuljanak ki. A magyar folklór említést tesz létezésükről, s arról, hogy habár vizsgálhatók ezek folklorisztikai szempontból is,

de e felfogás még a nemzetközi folklorisztikában sem általános, nemhogy a magyar nyelvterületen, kategorizálásuk során az egyéb műfajok közé kerülnek a népi tudás szabályai és a népi vallásosság szövegei közé. Emiatt csupán néhányat sorolok fel a regényben olvasható, a szegedi nyelvjáráshoz köthető példák közül:

- „E’ se akar fődönülő paraszt maradni!” (MÓRICZ 2010: 17).
- „... úgy megszorított, mint ahogy a satu a ráfot” (MÓRICZ 2010: 18).
- „No hajjuk, micsoda ágybú’ kótté’, hogy ilyen fő vetőd a szömedet? Mást sé a gólya kötött hallode! (MÓRICZ 2010: 23–24).
- „Milyen szép asszony. Egyenes, mint a bükkfa és terebélyes” (MÓRICZ 2010: 45).

A munkatevékenységhez kötődő népszokások és hiedelmek szerepe a regényben

„Avval az éles kusztorával lemetszette a pata aljáról, ami felesleges. A hulladékot egy vederbe gyűjtötte. A vederbe vizet öntött. Avval a lovat megittatta. »Így hagyja a patkolást, ha mögitatják a maga forgácsárul... Látod, ha óvasni tudná, ez benne van a csízijóba«” (MÓRICZ 2010: 15).

RÓZSA SÁNDOR ALAKJA ÉS ÉLETE A SZINETÁR MIKLÓS RENDEZTE, MÓRICZ ZSIGMOND REGÉNYE ALAPJÁN A RÓZSA SÁNDOR CÍMŰ TÉVÉFILMSOROZATBAN

A *Rózsa Sándor* című tévéfilmsorozatot 1971-ben mutatták be, és azóta többször is újrajátszották már a Magyar Televízióban. Az észak-bánsági parasztság körében, de szélesebb körökben is magának a televízióknak a megjelenése meghatározó pillanatként maradt meg a nép körében. Hulláma egyfajta életmódváltozást hozott magával.

„Mögrohantuk úgy, ha fodbalmeccs vót, mán utóbb kitötték a zablakba ha láccott, ha nem, mē emígy harminc–negyvenen bemöntünk a lakászba. Akkó még csak anná az egy embörnē vót tévé a faluba” (MIHÓK ISTVÁN).

„A tűzótókná összejártunk, ott belépőjegyöt is köllött fizetni, ojan szimbólikussat. Mai világho hasonlítva egy-két dinárt” (MIHÓK ISTVÁN).

„Lajos aszonygya, hogy mögmostam háromszó a lábomat, hogy maj fekszők lē, de K. nézi a valami rajszfilmöt és akkó úgy röhögött, akkorákat röhögött, engöm mög maj kitört a korság, hogy nem akar ez hazamönni. Má nem is vót más akkó még csak fekete-fehérbe” (MIHÓK ISTVÁN).

„Akit érdeköt, az gyütt haza. Vót az a sorozat, a rapszolgalá. Úgy nézste mindönki, négy-öt órakkó vót az délután. Gyüttek hazafelé a határbú, hogy né-

zik a sorozatot, nem tartott az sokáig, akkó vissza. Négy-öt órákkó vót az, oszt möntek vissza. Akkó még nem vót divatba, hogy két órájig dógozunk” (MIHÓK ISTVÁN).

A gyűjtések alapján megállapítható, hogy a Móricz Zsigmond regénye alapján íródott Oszter Sándor főszereplésével filmvászonra került tizenkét részes tévéfilmsorozat Egyházaskéren a televíziózások kezdetén egyike volt a még földműveléssel foglalkozó, de már a polgárosodás felé hajló települések lakosai számára sok más mellett az egyik legnézettebb műsornak. A falu összetételét tekintve (lótenyésztők, lókupecsek és tejfeldolgozók, földműveléssel foglalkozók) érthető, hogy miért nyerte el a lakosság tetszését az alföldi ménes, a csikósok, a gulyások, a parasztok bemutatása. A 20. század hetvenes évekbeli korosodó és középkorú falusi ember, elődeinek tanításai alapján és gyermekkora viszontagságos éveire visszaemlékezve (világháborúk, háború utáni nélkülözés) méltán képzelhette magát a *Rózsa Sándor* című film egyszerű szereplőinek helyébe, s talán érthető is tudat alatti, de mégis tudatos vágyakozása egy felszabadító, egy Rózsa Sándor után.

Esik eső, szép csöndesen csöpörög,
Rúzs Sándor a kocsmába keserög.
Kocsmárosné, bort hozzon az asztalra,
Legszebb lányát állíja ki strázsának!

Édősanyám strázsakislány nem löszök
Amott gyűnnek a fegyverös vitézők.
Rúzs Sándor sé vötte ezt féválra,
Főkapott a sárga szőrű lovára.

Lova, lova, lova viszi messzire,
Igenyöst a kerek erdő mélyire.
Lova lába megbotlott egy gödörbe,
Ott fogták e Rúzs Sándort örökre.

A fent idézett betyárballada, mellyel minden epizód zárul a sorozat megjelenését követően, igen népszerűvé vált. Játszották és játsszák ma is a zenekarok a különféle összejöveteleken, bálokban, lakodalmakban. Megjelenésével és a filmsorozatnak köszönhető elterjedésével a Rózsa Sándorról szóló betyárballadák és dalok népszerűsége csökkent, s amelyeket a hetvenes évekig nem sikerült szalagon rögzíteni, feledésbe is merültek. A betyárokról szóló balladáknak környékünkön és Vajdaság-szerte is több változata ismert, mert feljegyezték, bár napjainkban a helyi adat-

közlők már egyhangúlag állították, hogy a fent idézettet ismerik csupán, és sem eltérő dallamú, sem eltérő versszakú és mondanivalójú változatot nem ismernek.

A PARASZTI KULTÚRA TÖMEGKULTÚRA ÁLTAL ÉRT TUDATI VÁLTOZÁSAI

Rózsa Sándor alakja a XXI. századi észak-bánsági parasztság körében a Rózsa Sándor-filmek és a két Móricz-regény hatásának tükrében

A bevezető részben azt állítottam, hogy „Rózsa Sándor sē az mán, aki vót”, azt hiszem, nem alaptalanul. A továbbiakban azt bizonyítom, hogy egy hős, népi hős és a róla alkotott eszménykép változik, aszerint, hogy melyik időszakban, milyen körülmények között beszélünk róla. A televíziózás már magában is gyökeresen felforgatta a korábban kártyázással, történetmeséléssel töltött hosszú téli estéket. A közösségi terek megszűntek, a beszélgetések, az idősek iránt nyilvánított tisztelet bizonyos körökben „elavult” és eltűnt, hiszen többé már nem a bölcs tanítómester szerepét töltötte be a családokban, az estéli időtöltések idején a mikroközösségekben. Felváltotta bölcs öregeinket a televízió „okítása”.

Arról, hogy a televíziózás, esetünkben a Rózsa Sándorról alkotott képben milyen károsodást idézett elő a nép körében, az új generációknál, már egy példát említettem az előző fejezetben. Azonban mivel itt a tömegkultúra által ért tudati változásokat vizsgálom, ki kell térnem a további eltévelyedésekre és arra is, hogy hogyan élte meg az a nemzedék a film megjelenését és vetítését, megtekintését, aki még a régi „bölcsek” tanításai alapján jól ismerte Rózsa Sándor eredeti legendáját. Nem állíthatom, hogy a betyár és korának filmben való megjelenítése károsan hatott a nézőkre, azt viszont igen – mert jól tudjuk, hogy a filmben történő megjelenítéssel leszűkítik a szubjektív képzeletet –, hogy a Móricz Zsigmond írta regény, Szinetár Miklós rendezésével és a színészek alakításával Rózsa Sándor, a többi szereplő, de az 1800-as évek és események is egyéni színezetet kaptak. Mindeközben pedig megbizonyosodhatunk róla, hogy maga Móricz sem törekedett autentikus történelmi regény megírására. A szájhagyományozódás jelentősége többek között egy-egy népdal, anekdota vagy népmese sokszínűségében, területi változataiban, a rokonságaiban, de mégis eltéréseiben rejlik.

„Tudod, az nem egyezik mindö vele, avvā a filmē. Tudod, az oja titokba vót tartva, hát úgy, ahogy hallották ijen mendemodákbú, mög mit tudom én mibű. Mőgvān az színösítve, hogy jobban gyűjjön ki, mög mit tudom én, vót ojan is, ami vót oszt nincs mög.

Nézssem én alikhanem aszt a sorozatot, most is vót az a sorozat tavaj asziszöm. Énneköm, ahogy izéték, hát abba is vót igaz, csak ottan a tanyarészt mög a izét aszt jobban Rúzsa Sándorrú vót az, a Bandit mög a Samut azt nem sokat említik, mē nem tuttak rúlluk, azé is bírták azok ottan, odáig kint a tanyán, mē rá sē gondótak, hogy űk kolégák, azé bírtak ott ēbújdosni. Sándor ott sokat ē bírt bujdosni ott a tanyán, a kis szigetön, űk tutták csak hogy hun lehet bemönni me máskébb beledűtek a lovak. űk tutták, hogy hun van a bejarat, sē ēre, sē āra, ott azon be bírtak mönni, a jószágot is ott be bírták hajtani, mē máskébb ott nyakig belemöntek a sárba.

Arú mán nem érdekőt éngöm, mē jobban érdekőt öregapámnak a mi a fenéjjei mög a Kószó család, hogy hunnan származott, hogy hunnan kerűtek mi a fene. Öregapám az kétéves vót, mikó idehoszták. Rúzsa egész ezt az alvidéköt körbe kólászta. Azé nem tutták űket izéni, me ez mind majd Magyarország vót, hatvannégy vármegyéhön tartozott ez a rész is” (KÓSZÓ FERENC).

„Hát ez majnem regény. Nem pontos az, hogy az úgy is vót. Nem tudom, bár tunnám, akkó tolba mondanám neköd. Hát tudod, az ki vót színözve, akármerre vót, mindönütt intézött, mint a kóbolyregénybe izé” (MIHÓK ISTVÁN).

„Néztük a sorozatot, énneköm mög is vót dévédén, de odaattam valakinek. Neköm az a Rúzsa Sándor film, amit Szinetár rōndözött, akkó egy rendkívül kis költségvetésbű bírta mōkcsináni, de szinte hogyhíjják, hogy annyira mindön momentumra. Én többszō, legalább öccō mögnézssem aszt a filmöt, mikó még mögvót. Szerettem nézni, mög szerettem azt a történetöt, de biztos, hogy van valóságalapja. Mögtörtént igaz történet is van köszte” (BARNA KÁROLY).

Három adatközlöm véleményét emeltem ki. A szövegeiket olvasva jól kivehető eltérő, de kiforrott gondolatmenetük a tévéfilmsorozatról.

Néhány szállóige is fennmaradt a 71-es tévéfilm sugárzását követően az egyházaskéri adatközlők tudatában, melyet, ha napjainkban már nem is emlegetnek, még mindig jól ismerik használatuknak és kialakulásuknak okát és körülményeit. Jellegzetes a két alábbi mondat a Rózsa Sándort alakító Oszter Sándor szájából. A településen később is gyakran emlegették a hetvenes, nyolcvanas években a napi munkavégzés mellett. Ezekkel zárom kutatási anyagomat.

„– A gyerököt ki kō hozni. Mögmontam, hogy a gyerököt ki kō hozni a szōgedi börtömbű.”

„– A zén nevem halgass, mögmontam, hogy ki nē mondd!” (FEHÉR MÁRIA).

IRODALOM

- BÁLINT Sándor
1968 *A szegedi nép*. Budapest
- BODOR Anikó
1999 *Vajdasági magyar népdalok II.* Forum Könyvkiadó–Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Újvidék–Zenta
- BORI Imre
1975 *Idő, idő, tavaszidő*. A jugoszláviai magyarság népköltészetéből. Forum, Újvidék
- BÖNGYIK Árpád–BOGDÁN József–FEHÉR Mária
1999 *Verbica – Egyházaskér*. Újvidék
- FERENCZI Imre
1974 *Somogyi-könyvtári műhely*. 74/3. 13. évfolyam. 3. szám. Szeged
- HERCEG János
1951 *Könyvszemle*. Móricz Zsigmond. Rózsa Sándor a lovát ugratja. *Hid*. 8. 17. Újvidék
- JÓKAI Mór
1978 *Sárga rózsá*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- JUNG Károly
2007 Szerb családi legenda a nagyszentmiklósi kincs megtalálásáról. *Hid*. 9. 9. Újvidék
2008 Egy betyár és üldözője a néphagyományban. Folklorizálódott Mácsvánszky- és Ráday-hagyományok a bácskai folklórban és a szépirodalomban. *Hid*. 12. 13. Újvidék
- KALAPIS Zoltán
2002 Kossuth kegyelembe részesítette Rózsa Sándort. A betyárok szabadsapata a délbánati harcokban vett részt. *Bácsország*, VII–IX. Szabadka
2005 Rózsa Sándor Torontálban. Bujdosó utak, hadi járőrföldek a lentségi tájakon. *Élet, élet, csuda élet*. Bánsági és bácskai népismereti tudósítások. Forum, Újvidék
- KRÚDY Gyula
1971 *Rózsa Sándor. A betyárok csillaga Magyarország történetében*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest
- MÓRICZ Zsigmond
1958 *Betyár*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
1987 *Móricz Zsigmond összegyűjtött művei. Rózsa Sándor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
2010 *Rózsa Sándor a lovát ugratja*. Európa, Budapest
- NÉMETH Ferenc
1998 Rózsa Sándor 1848-ban Nagybecskerekén. *Hid*. 7–8. Újvidék
- ORTUTAY Gyula szerk.
1979 *A magyar folklór*. Tankönyvkiadó, Budapest
1982 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest
- PENAVIN Olga
1978 A betyárvilág emlékezete vidékünkön. *Hungarológiai Közlemények*, X. évf. 35. szám. Újvidék
- RECSKÓ Szabolcs
2009 *Betyárvilág a délvídeden*. Helyismereti Almanach. A Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének évkönyve. Zenta
- SERES István
2012 *Karikással a szabadságért*. Békés Megyei Múzeumok igazgatósága. Békéscsaba
- SZENTESI ZÖLDI László
2009 *Rózsa Sándor első bűnügye*. Halasi Múzeum 3. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 135. évfordulójára. Kiskunhalas
- SZŐKE Anna
2009 *Ez a falu más*. Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához. Szabadka

Adatközlők

- Barna Flórián (1979). Kanizsamonostori lakos.
 Barnáné Hézsó Erzsébet (1957). Kanizsamonostori lakos.
 Barna Károly (1955). Tösgyökeres kanizsamonostori lakos.
 Barnáné Rúza Ilona (1940). Egyházaskéren élő nyugdíjas. Született egyházaskéri.
 Fehér Mária (1957). Egyházaskéri lakos. A falu nyugalmazott anyakönyvvezetője, a település Helyi Közösségének tagja.
 Gera István (1942). Egyházaskéri születésű, ma Feketetón élő nyugdíjas.
 Kószó Ferenc (1945). Egyházaskéren született, gyermekkorát a falut körülvevő tanyákon töltötte.
 Körmöciné Mészáros Katalin (1926–2014) feketetői születésű, megboldogult feketetői lakos.
 Masa Antal (1948). Feketetői lakos.
 Mihók István (1928). Egyházaskéren született. Helybéli lakos.
 Nagy József (1930). Egyházaskéri lakos.
 Peckáné Kormányos Rozália (1932). Egyházaskéri lakos.

The Figure of Sándor Rózsa among the Peasantry of 21st-century North Bácság District, against the Background of the Influence of Films on Sándor Rózsa and Two Novels by Zsigmond Móricz

The topic of the paper is *The Figure of Sándor Rózsa among the Peasantry of 21st-century North Bácság District, against the Background of the Influence of Films on Sándor Rózsa and Two Novels by Zsigmond Moricz*. The research is based on information collected during interviews with respondents. It is of great importance to compare the heritage on the character and deeds of the ‘outlaw king’ preserved in the oral tradition, folk songs, myths, beliefs and anecdotes with scientific research conducted so far, as well as with literary and filmed versions, since the culture of 21st-century peasantry has completely transformed and has been deeply affected by circumstantial influences. We could also say that “*Sándor Rózsa ain’t no more the man he used to be...*” There are also notable differences within one village among different generations.

I explore the mental changes of peasant culture induced by mass culture. The area of research involves three villages in North Bácság, i.e. Egyházaskér, Feketető és Kanizsamonostor. The study consists of four parts. Each chapter discusses the image of Sándor Rózsa, first in folk tradition, then in the two novels by Zsigmond Móricz and in the TV series (1971) on Sándor Rózsa respectively, while in the fourth chapter I present the results of my comparative study on the topic. In the paper, I summarize the folk tradition, the connections between the novels and filmed versions; I look at the similarities and the differences, but also at the folklore-related aspects. Since the letters of standard spelling do not suffice to designate certain sounds of dialects spoken by my interviewees whose answers are quoted in the paper, I applied the standard

Hungarian alphabet to authentically cite the phonological phenomena differing from the standard, as customarily done on the level of text recording in ethnographic research.

Key words: Rózsa Sándor, ethnography and film, ethnography and literature, folk tradition

*Lik Šandora Rože u krugu seljaštva iz severnog Banata u 21. veku
(Iz perspektive uticaja filmova o Šandoru Roži i dva romana
Žigmonda Morica o njemu)*

Tema rada je diskusija o liku Šandora Rože u krugu seljaštva iz severnog Banata u 21. veku iz perspektive uticaja filmova o Šandoru Roži i dva romana Žigmonda Morica o njemu. Istraživanje se zasniva na podacima sakupljenim u toku intervju sa ispitanicima. Naročito je važno da se tradicionalna predstava o liku i delima „kralja bečara” koja je sačuvana putem usmenih predanja, narodnih pesama, verovanja, zaostalih legendi i anegdota uporedi sa dosadašnjim naučnim istraživanjima, odnosno sa književnim i filmskim obradama, pošto se kultura seljaštva iz 20. veka u potpunosti preobrazila, dok su na njegove životne vrednosti vršili uticaj i faktori sredine. Moglo bi se reći „*Ni Šandor Ruža nije više k'o što bejaše nekada...*” Pri svemu tome u sklopu teme uočljive su razlike između stavova generacija i unutar istog naselja.

U radu se posmatraju promene seoske kulturne svesti pod uticajem masovne kulture. Teren sakupljanja podataka predstavljaju tri severno-banatska naselja: Vrbica, Crna Bara i Banatski Monoštor. Rad se sastoji od četiri dela. U posebnim poglavljima se raspravlja o liku Šandora Rože u narodnom sećanju, zatim u dva romana Žigmonda Morica, te u televizijskoj seriji o Šandoru Roži iz 1971. U četvrtom poglavlju se iznose rezultati komparativnih istraživanja u vezi posmatrane teme. Rad sumira uzajamne veze između narodnog sećanja, romana i filmskog predstavljanja, osvrće se na njihove sličnosti i razlike, ali i na odnose folklornog karaktera. Pošto slova iz pravopisa standardnog jezika nisu dovoljna za obeležavanje dijalekatskih glasova, odgovori ispitanika, kao i njihova pripovedanja u radu se verno navode pomoću standardnih transkripcionih znakova koji se primenjuju u zapisivanju tekstova na nivou etnografse transkripcije, sa naročitom pažnjom usmerenom ka obeležavanju fonoloških pojava koje se razlikuju od pojava standardnog jezika.

Ključne reči: Šandor Roža, etnografija i film, etnografija i književnost, narodno sećanje

Beérkezés időpontja: 2015. január 9.

Közlésre elfogadva: 2015. január 18.